כיתה ז' | גמרא | שיעור 1 מתוך 4 | 45 דק' | שבת כ ע"ב – כג ע"א

חמ"ד: בתכנית הגמרא לכיתה ז' (אפשרות ב) נלמדות סוגיות חנוכה במסכת שבת, דף כא ע"א–כג ע"ב. ממלכתי: אין חובת גמרא בתכנית; אפשר ללמד כהעשרה לקראת חנוכה.

במה מדליקין: אור שדולק יפה

🎯 מטרות השיעור

- התלמידים יקראו את המשנה "במה מדליקין" ויסבירו מה משותף לפתילות ולשמנים שאין מדליקים בהם בשבת.
- התלמידים יסבירו את הנימוק של רבה ("מְסַכְסֶכֶת", "אֵין נִמְשָׁכִין") בעזרת רש"י.
- התלמידים יסבירו למה לפי רב מותר להדליק נר חנוכה גם בשמנים שאסורים לנר שבת.
- התלמידים יכירו מונחי יסוד: מַתְנִי', גְּמָ', "מַאי טַעְמָא", "קָסָבַר".

❓ השאלה הגדולה של היחידה

למי נועד נר חנוכה: להאיר לי, או לפרסם את הנס לאחרים?

בכל שיעור נמצא בגמרא תשובה חלקית: איזה שמן, מתי ועד מתי, איזו ברכה ומה קודם למה. בשיעור האחרון כל תלמיד יכתוב תשובה משלו, עם ראיה מהסוגיה.

🧪 פתיחה: איזה נר הייתם קונים?

מראים (או מתארים) שלושה נרות: נר שעווה שמטפטף, פתיל שמן שדולק ביציבות, וגפרור. שואלים: **איזה מהם הייתם בוחרים לליל שבת, כשצריך שהאור יחזיק כל הערב? ואיזה לנר חנוכה, שנדלק כדי שיראו אותו?** רושמים את הנימוקים בשני טורים על הלוח. (5 דקות)

📖 הסבר למורה

הפרק השני במסכת שבת, "במה מדליקין", עוסק בנר השבת: באילו פתילות ובאילו שמנים מדליקים אותו. בתוך הדיון הזה הגמרא עוברת לנר חנוכה, ושם נמצאות סוגיות חנוכה שבתכנית לכיתה ז'. השיעור הראשון מתחיל מהמשנה, כדי שהתלמידים יבינו מאיפה הסוגיה צומחת.

רבה נותן לרשימה הארוכה של המשנה שני כללים: פתילות שהאש "מסכסכת" בהן (רש"י: האור לא יציב, דועך וקופץ), ושמנים ש"אינן נמשכין אחר הפתילה". מכאן אפשר להבין (פירוש שלנו, בעקבות רש"י בדף כא ע"ב) שבשבת חשוב שהנר ידלוק היטב לבד, כדי שאדם לא יבוא לתקן אותו ולהטות אותו.

רב (בדברי רבי זירא) אומר שבחנוכה מותר להדליק גם בשמנים ובפתילות האלה, ורבי ירמיה מסביר: לדעת רב, אם הנר כבה אין חובה להדליקו שוב, ואסור להשתמש באורו. נר חנוכה לא נועד להאיר לי, ולכן

החשש שאתקן אותו כדי להשתמש באורו קטן. זו הבנה ראשונה לשאלה הגדולה של היחידה. שימו לב: בגמרא יש גם דעות אחרות (רב הונא ורב חסדא, בדף כא ע"א), ולא כולן מסכימות עם רב.

בסוף, רבי יהושע בן לוי קובע ש"כל השמנים כולן יפין לנר, ושמן זית מן המובחר", ואביי מספר שרבו שינה את מנהגו בעקבות המימרה הזאת. זה רגע טוב לשאול: מה גורם לאדם לשנות הרגל?

📜 המקור (הגמרא מתוך ספריא, מהדורת William Davidson המנוקדת; רש"י מתוך ספריא, דפוס וילנא)

מילים קשות: **מַתְנִי'** = מתניתין, המשנה; **גְּמָ'** = גמרא; **פְּתִילָה** = החוט שדולק בנר; **מַאי טַעְמָא** = מה הטעם?; **קָסָבַר** = הוא סובר; **זָקוּק לָהּ** = חייב לטפל בה (להדליק שוב); **טְפֵי** = יותר; **מְהַדַּר** = מחפש, מקפיד.

משנה, שבת כ ע"ב

מַתְנִי' בַּמֶּה מַדְלִיקִין וּבַמָּה אֵין מַדְלִיקִין? אֵין מַדְלִיקִין לֹא בְּלֶכֶשׁ, וְלֹא בְּחוֹסָן, וְלֹא בְּכָלָךְ, וְלֹא בְּפְתִילַת הָאִידָן, וְלֹא בְּפְתִילַת הַמִּדְבָּר, וְלֹא בִּירוֹקָה שֶׁעַל פְּנֵי הַמַּיִם, וְלֹא בְּזֶפֶת, וְלֹא בְּשַׁעֲוָה, וְלֹא בְּשֶׁמֶן קִיק, וְלֹא בְּשֶׁמֶן שְׂרֵיפָה, וְלֹא בְּאַלְיָה, וְלֹא בְּחֵלֶב. נַחוּם הַמָּדִי אוֹמֵר: מַדְלִיקִין בְּחֵלֶב מְבוּשָּׁל. וַחֲכָמִים אוֹמְרִים: אֶחָד מְבוּשָּׁל וְאֶחָד שֶׁאֵינוֹ מְבוּשָּׁל אֵין מַדְלִיקִין בּוֹ.

🔤 **בשפה פשוטה (הסבר שלנו, לא נוסח המקור):** באילו חומרים מדליקים את נר השבת ובאילו לא? המשנה מונה פתילות מסוגים שונים של צמחים, סיבים ואצות שאין מדליקים בהן, ושמנים וחומרי דלק שאין מדליקים בהם (זפת, שעווה, שמנים מסוימים, אַלְיָה וחֵלֶב). נחום המדי מתיר חלב (שומן) מבושל, וחכמים אוסרים חלב מבושל ושאינו מבושל.

גמרא, שבת כא ע"א: הכלל של רבה

אָמַר רַבָּה: פְּתִילוֹת שֶׁאָמְרוּ חֲכָמִים אֵין מַדְלִיקִין בָּהֶן בְּשַׁבָּת, מִפְּנֵי שֶׁהָאוּר מְסַכְסֶכֶת בָּהֶן. שְׁמָנִים שֶׁאָמְרוּ חֲכָמִים אֵין מַדְלִיקִין בָּהֶן, מִפְּנֵי שֶׁאֵין נִמְשָׁכִין אַחַר הַפְּתִילָה.

🔤 **בשפה פשוטה (הסבר שלנו, לא נוסח המקור):** רבה אומר: הפתילות שאסור להדליק בהן בשבת אסורות כי האש "מסכסכת" בהן (לא דולקת ביציבות), והשמנים האסורים אסורים כי אינם נמשכים אחרי הפתילה (לא עולים בה, והנר דועך).

גמרא, שבת כא ע"ב: מה עם חנוכה?

אָמַר רַבִּי זֵירָא אָמַר רַב מַתְנָה, וְאָמְרִי לַהּ אָמַר רַבִּי זֵירָא אָמַר רַב: פִּתִּילוֹת וּשְׁמָנִים שֶׁאָמְרוּ חֲכָמִים אֵין מַדְלִיקִין בָּהֶן בְּשַׁבָּת, מַדְלִיקִין בָּהֶן בַּחֲנוּכָּה, בֵּין בַּחוֹל בֵּין בְּשַׁבָּת. אָמַר רַבִּי יִרְמְיָה: מַאי טַעְמָא דְּרַב? — קָסָבַר: כָּבְתָה אֵין זָקוּק לָהּ, וְאָסוּר לְהִשְׁתַּמֵּשׁ לְאוֹרָהּ.

🔤 **תרגום חופשי שלנו (לא נוסח הגמרא):** רבי זירא אמר בשם רב מתנה (ויש אומרים: בשם רב): פתילות ושמנים שחכמים אמרו שאין מדליקים בהם בשבת, מדליקים בהם בחנוכה, גם ביום חול וגם בשבת. אמר רבי ירמיה: מה הטעם של רב? הוא סובר: אם הנר כבה, אין חובה לחזור ולהדליק אותו, ואסור להשתמש באורו.

גמרא, שבת כג ע"א: אביי מספר על רבו

אָמַר רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן לֵוִי: כָּל הַשְּׁמָנִים כּוֹלָן יָפִין לַנֵּר, וְשֶׁמֶן זַיִת מִן הַמּוּבְחָר. אָמַר אַבָּיֵי: מֵרֵישׁ הֲוָה מְהַדַּר מָר אַמִּשְׁחָא דְּשׁוּמְשְׁמֵי. אָמַר: הַאי מְשִׁיךְ נְהוֹרֵיהּ טְפֵי. כֵּיוָן דִּשְׁמַע לַהּ לְהָא דְּרַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן לֵוִי, מְהַדַּר אַמִּשְׁחָא דְּזֵיתָא. אָמַר: הַאי צָלִיל נְהוֹרֵיהּ טְפֵי.

🔤 **תרגום חופשי שלנו (לא נוסח הגמרא):** אמר רבי יהושע בן לוי: כל השמנים כולם טובים לנר, ושמן זית הוא המובחר. אמר אביי: בהתחלה היה רבי ("מר") מחפש דווקא שמן שומשומין. אמר: האור של זה נמשך יותר זמן. כששמע את דברי רבי יהושע בן לוי, היה מחפש שמן זית. אמר: האור של זה צלול (בהיר ונקי) יותר.

רש"י, שבת כא ע"א, ד"ה מסכסכת

מסכסכת - כמין סכין פגומה מסכסכת בבשר אנמילי"ד בלע"ז שאין אורו זקוף ונוח במקום אחד אלא נדעך וקופץ לישנא אחרינא מסכסכת בהן אינה נכנסת תוך הפתילה אלא סביב מבחוץ כמו סיכסכה אבניו ברואט"ש בלע"ז:

רש"י, שבת כא ע"ב, ד"ה ואסור להשתמש לאורה

ואסור להשתמש לאורה - שיהא ניכר שהוא נר מצוה וליכא למיחש להטייה:

רש"י, שבת כג ע"א, ד"ה משוך נהוריה

משוך נהוריה - אינו ממהר לכלות כשמן זית:

רש"י, שבת כג ע"א, ד"ה צליל נהוריה

צליל נהוריה - צלול ומאיר:

בנוסח ספריא של רש"י מופיעות מילים בלעזית (צרפתית עתיקה), כמו "אנמילי"ד" ו"ברואט"ש"; רש"י משתמש בהן כדי להסביר מילים קשות לקוראים בני זמנו.

⚖️ כתוב / מפרשים

בצד אחד מה שכתוב בגמרא במפורש, ובצד השני פירוש, עם שם המפרש. הפירוש הוא דרך אחת להבין, לא חלק מהגמרא.

📜 **כתוב:** "מִפְּנֵי שֶׁהָאוּר מְסַכְסֶכֶת בָּהֶן"

💭 **מפרשים:** רש"י: "שאין אורו זקוף ונוח במקום אחד אלא נדעך וקופץ". ולפי "לישנא אחרינא" (הסבר נוסף) ברש"י: האש לא נכנסת לתוך הפתילה אלא דולקת סביבה מבחוץ.

📜 **כתוב:** "כָּבְתָה אֵין זָקוּק לָהּ, וְאָסוּר לְהִשְׁתַּמֵּשׁ לְאוֹרָהּ"

💭 **מפרשים:** רש"י: "שיהא ניכר שהוא נר מצוה וליכא למיחש להטייה". כלומר (הסבר שלנו לרש"י): בנר חנוכה אין חשש שאדם יטה את הנר כדי שידלוק טוב יותר, כי ממילא אסור לו להשתמש באורו.

📜 **כתוב:** "הַאי צָלִיל נְהוֹרֵיהּ טָפֵי"

💭 **מפרשים:** רש"י: "צלול ומאיר:". פירוש שלנו (לדיון): אביי לא מספר רק על שמן אלא על רב שמשנה את מנהגו כששומע מקור.

👩‍🏫 מהלך השיעור (45 דקות)

חומרים: דף המקורות מהעמוד הזה (או הגמרא), דף עבודה, לוח

1. פתיחה: איזה נר הייתם קונים, לשבת ולחנוכה? (5 דקות)
2. קריאת המשנה "במה מדליקין" ומיון הרשימה לשני טורים: פתילות / שמנים (10 דקות)
3. רבה: שני כללים מאחורי הרשימה, עם רש"י על "מסכסכת" (7 דקות)
4. רבי זירא ורבי ירמיה: למה בחנוכה מותר? מונחים: "מאי טעמא", "קסבר" (8 דקות)
5. רבי יהושע בן לוי ואביי: שמן זית "מן המובחר" (5 דקות)
6. עבודה בזוגות: דף העבודה, חלק א-ב (7 דקות)
7. כרטיס יציאה (3 דקות)

💬 שאלות בשלוש רמות

הבנה (מה כתוב?)

1. מה הן שתי הקבוצות שבמשנה (במה מדליקים / במה לא)? תנו דוגמה אחת מכל סוג: פתילה ושמן.
2. איזה שמן "מן המובחר" לפי רבי יהושע בן לוי?

פרשנות (מה זה אומר?)

1. הסבירו בעזרת רש"י מה פירוש "האור מסכסכת בהן".
2. למה לפי רב מותר בחנוכה להדליק בשמנים שאסורים בשבת? מה הקשר ל"אסור להשתמש לאורה"?

הערכה (מה דעתי?)

1. אביי מספר שרבו שינה מנהג אחרי ששמע מקור. האם קל לכם לשנות הרגל כששומעים נימוק טוב? תנו דוגמה.
2. לפי מה שלמדנו היום, מה ההבדל בין נר שנועד להאיר לבין נר שנועד שיראו אותו?

🏁 סיכום השיעור

חוזרים לשני הטורים מהפתיחה. נר שבת צריך לדלוק היטב לבד, כדי שיאיר את הבית ואף אחד לא יבוא לתקן אותו. נר חנוכה, לפי רב, לא נועד להאיר לי, ולכן הכללים שלו שונים. זו התשובה הראשונה לשאלת היחידה.

🎟️ כרטיס יציאה (2 דקות)

בסוף השיעור כל תלמיד כותב על פתק:

1. איזה הבדל אחד בין נר שבת לנר חנוכה למדתי היום?
2. מילה אחת בארמית שלמדתי, ופירושה: _____

💡 הערות למורה

כדאי לא להתעכב על כל פריט ברשימה של המשנה. המטרה היא לראות את הכלל של רבה, לא לשנן את שמות הצמחים.

הסוגיה של רב ("כבתה אין זקוק לה") ממשיכה בשיעור הבא, שם נשאל גם מה קורה אם הנר כבה. בגמרא בדף כא ע"א יש גם דעה של רב הונא, שפתילות ושמנים האסורים בשבת אסורים גם בחנוכה. כדאי לספר לתלמידים שיש מחלוקת, ולא להציג את דעת רב כדעה היחידה.

"מר" בדברי אביי הוא רבו (לפי המקובל, רבה, שגידל אותו). אפשר להזכיר את זה כדרך אגב.

למתקשים: דף עם תמיכה, ובו מחסן מילים, שאלות בחירה ומשפטי פתיחה.

📝 בדף העבודה

מיון המשנה לטבלה, שאלות על הכלל של רבה ועל נר חנוכה, תרגום מילים בארמית ו★ שאלת אתגר. מחוון מלא בעמוד השני.

יש גם גרסה עם תמיכה (מחסן מילים, שאלות בחירה, משפטי פתיחה ומחוון משלה), ודף סיכום של עמוד אחד לתלמידים, להדבקה במחברת או לחזרה לפני מבחן.

מקורות

- שבת כ ע"ב (ספריא)

- שבת כא ע"א (ספריא)
- שבת כא ע"ב (ספריא)
- שבת כג ע"א (ספריא)
- רש"י על שבת כא ע"א (ספריא)

מחוון למורה

מחוון: במה מדליקין: אור שדולק יפה

1. פתילות: לֶכֶשׁ, חוֹסֶן, כָּלָךְ, פתילת האידן, פתילת המדבר, ירוקה שעל פני המים. שמנים וחומרים: זפת, שעווה, שמן קיק, שמן שריפה, אַלְיָה, חֵלֶב. לקבל כל 3 נכונים בכל טור.
2. פתילות: "האור מסכסכת בהן", האש לא יציבה, דועכת וקופצת (רש"י). שמנים: "אין נמשכין אחר הפתילה", לא עולים בפתילה והנר דועך.
3. מאי טעמא = מה הטעם; קסבר = הוא סובר; טפי = יותר; מהדר = מחפש, מקפיד.
4. רב סובר "כבתה אין זקוק לה, ואסור להשתמש לאורה": אם הנר כבה אין חובה להדליקו שוב, ואסור להשתמש באורו, ולכן לא חייבים שמן שדולק היטב (ואין חשש שיטו את הנר, רש"י).
5. שמן שומשומין: "משיך נהוריה טפי", האור נמשך יותר זמן (רש"י: לא נגמר מהר). שמן זית: "צליל נהוריה טפי", האור צלול ובהיר יותר.
6. תשובה פתוחה. כיוון: נר המצווה נועד לפרסם את הנס ולהזכיר אותו; אם ישתמשו בו לקריאה או לעבודה, לא יהיה ברור לרואים שזה נר של מצווה.